MİMARLIK 414

GÜNDEM:
MESLEK
BİRLİKLERİ
ÜZERİNE

GÜNDEM:
MESLEK
KURULUŞLARINI
BASKI ALTINA
ALMAK
KİME NE
KAZANDIRIR?

KARANTİNA
SONRASINA DAİR
TAHAYYÜLLERİMİZ

ÇIKILAMAYAN
SOKAKLAR,
ÇIKILABİLEN
TERASLAR

PANDEMİ
DÖNEMİNDE
EKOLOJİK
İHTİLAFLAR
ATLASI

PAYLAŞILAN
MİRAS KAVRAMI:
GÖKÇEADA

RANT SALGININDA
İMRAHOR VADİSİ

KENT MERKEZİNDE
KONTROLLÜ
BÜYÜME:
KÜÇÜK ARMUTLU
MAHALLESİ

SİVAS
ÇER ATELYESİ

TMMOB'ye DOKUNMA
TÜRK MÜHENDİS VE MİMAR ODALARI BİRLİĞİ



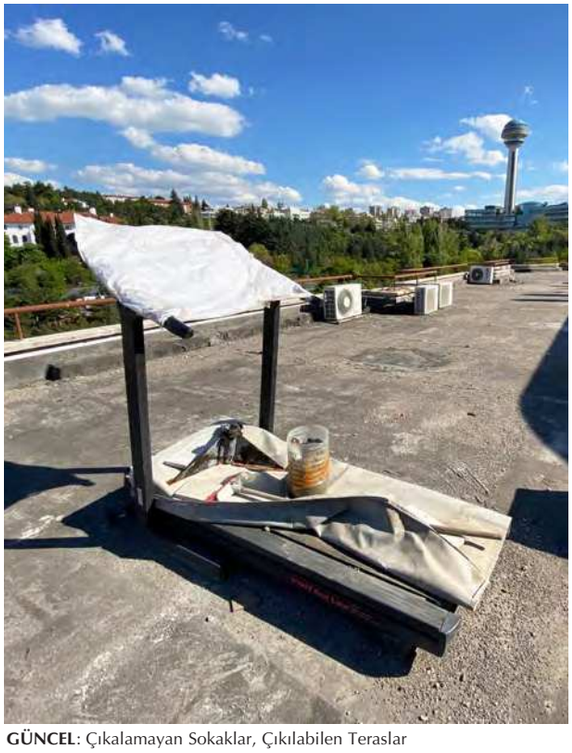
ISSN 1300-4212
04
9 771300 421208

2 **İNGİLİZCE ÖZET / ENGLISH SUMMARY**
4 **MİMARLIK DÜNYASINDAN**

MİMARLIK **GÜNDEM**
8 • **Meslek Birlikleri Üzerine** / Yavuz Önen
• **Meslek Kuruluşlarını Baskı Altına Almak Kime Ne Kazandırır?** / Ruşen Keleş

GÜNCEL
14 • **Karantina Sonrasına Dair Tahayyüllerimiz** / Yiğit Acar, Aydan Balamir, Bilge Bal, Cihan Uzunçarşılı Baysal, Ömer Selçuk Baz, İhsan Bilgin, Olgu Çalışkan, Enise Burcu Derinboğaz, Neslihan Dostoğlu, Senem Doyduk, Erdem Erten, Dürrin Süer, İlhan Tekeli, Hakkı Yırtıcı
• **Afet Nimet midir? Uzaktan Eğitime dair Notlar** / Altuğ Kasalı, Fehmi Doğan, Tonguç Akış
• **Çıkılamayan Sokaklar, Çıkılabilen Teraslar** / Haluk Zelef
• **Geçen Bahar Ne Yaptığını Biliyorum: Pandemi Döneminde Ekolojik İhtilaflar Atlası** / Ceren Gamze Yaşar
• **Dönüşü Olmayan Çevresel Tahribatların Bir Yenisi: Salda Gölü** / Recep Sönmez

ETKİNLİK
40 • **İç Mekânı Çoğulcu Belgelemek: Docomomo_tr Türkiye'de Modern İç Mekânlar Sempozyumu** / Pınar Sezginalp
• **Geçmişin İzleri: Mimarlar Derneği 1927, Cinnah 19, Nejat Ersin ve Arşivi** / Selda Bancı



GÜNCEL: Çıkalamayan Sokaklar, Çıkılabilen Teraslar



GÜNCEL: Karantina Sonrasına Dair Tahayyüllerimiz

BİENAL
48 **Mutlu Tesadüf (Serendipity): Venedik Bienali Arşivi, "Ambiente" ve Bir Kompozisyon** / B. Beril Kapusuz Balcı

KORUMA / YAŞATMA
53 • **Paylaşılan Miras Kavramı: Gökçeada (İmroz)** / Ayşe Ceren Güler
• **Mardin Enformel Mimarlık Atlası: Mardin'de Kullanıcısı Tarafından Üretilen Mimarlık Ürünlerinin Belgelenmesi ve Mekânsal Taktiklerin Keşfi** / Zeynep Ataş, Nurcan Güneş, Figen Işıker

TEHDİT ALTINDAKİ KÜLTÜR MİRASI
65 **Rant Salgınında İmrahor Vadisi** / Emel Akın

KENTSEL DÖNÜŞÜM
66 **Kent Merkezinde Bir Kontrollü Büyüme Modeli: Küçük Armutlu Mahallesi** / Senem Doyduk, Betül Orbey

ENDÜSTRİ MİRASI
7 **Modern Kentin Saati: Sivas Cer Atelyesi** / Gülhayat Ağraz, Esma Eroğlu, Merve Ertosun Yıldız

78 **YAYINLAR**

TEMA[S]
80 **Kente Ufak Bir Dokunuş: Micro-Nest** / İrem Baz











MİMARLIK AGENDA

10 **On Professional Associations /** Yavuz Önen

Professional associations that are defined as public institutions within the administrative regulation of the state as established in the 135th article of the 1961 Constitution are being targeted due to planned unlawful legal arrangements concerning the workplaces. The writer focuses on Associations and Chambers, which are in a multidisciplinary relationship network with relevant institutions in the national and international professional environment, in order to emphasize that the powers that are being taken away from them are both their rights and their duties.

12 **Who Would Gain What by Suppressin Professional Associations? /** Ruşen Keleş

The unlawful legislative amendment planned for constitutional professional associations that are public institutions has recently been brought to the agenda. The writer points out that it is necessary to proceed with the knowledge that the constitutional rights of the chambers of professions that look out for the interests of the professionals and the working environment in the public interest are also the duties of these institutions.

AGENDA

14 **Our Projections for the Post-Quarantine Period /** Yiğit Acar, Aydan Balamir, Bilge Bal, Cihan Uzunçarşılı Baysal, Ömer Selçuk Baz, İhsan Bilgin, Olgu Çalışkan, Enise Burcu Derinboğaz, Neslihan Dostoğlu, Senem Doyduk, Erdem Erten, Dürrin Süer, İlhan Tekeli, Hakkı Yırtıcı

Our cities bear the traces of all epidemics and disasters that have happened to this day. So, what kind of traces will the current COVID-19 outbreak leave behind? We had to quickly adapt to the changing reality of our lives, and we feel the painstaking effects of this new order in many different areas. Following this change in the way we relate to the city and the emptying of public spaces, the access to education and work through screens, and the creation of a new publicness in our personal space, 'home', are just a few of the many issues we will talk about in the coming period.

We, the journal of *Mimarlık*, wanted to have a brainstorm concerning the uncertain environment we are living in. What are our projections about the epidemic and beyond? What kind of utopias, perhaps dystopias, are we imagining about the future? What will the consequences of the measures taken on location during the epidemic be for the post-pandemic period? What kind of a social environment will be there after the physical distances that have entered our language and life with the concept of 'social' distancing and that we voluntarily accept? How will all these developments affect architectural practices? Or, how will the architectural education continue remotely, the type of education which has been based on one-to-one relationships? And how will it evolve in the coming period?

In this review, you can find opinions about the current reality according to the people we have asked these questions. We would like to thank all our writers who have been kind enough to convey their ideas even though it is challenging to project the future within a distance while still living in it.

24 **Is Disaster Blessing? Notes on Distance Education /** Altuğ Kasalı, Fehmi Doğan, Tonguç Akış

In this period when we strongly feel the effects of the epidemic in every area, the issue of how the theoretical and practical dimensions of design education can be carried out by distance education is an important challenge. Focusing on the transformations that studio education, which is the heart of architectural education, has experienced or is going through in the processes carried out online, the authors aim to develop a questioning perspective on the distance education methods that almost every school has started to implement.

28 **The Streets We Cannot Reach, The Terraces within Our Reach /** Haluk Zelef

The process of restricting access to public spaces due to the pandemic brought about the search for ways to bring our outdoor habits into our immediate surroundings. Approaching these actions through examples, the writer discusses the spatial features that are sometimes "discarded" but are now the focus of our inquiry.

32 **I Know What You Did Last Spring: The Atlas of Ecological Disputes during the Pandemic Period /** Ceren Gamze Yaşar

Although our lives slowed down during the COVID-19 outbreak, projects that cause environmental damage continued without slowing down. Compiling the events that have occurred in the past months and the general public is informed about, the writer draws attention to the necessity of developing new social practices in the post-pandemic recovery process.

36 **Just Another Irremediable Environmental Destruction: The Salda Lake /** Recep Sönmez

While the threats related to the Salda Lake in Yeşilova district of Burdur have peaked due to the increasing number of visitors, the national garden project, which has recently been brought to the agenda, has added an extra layer of pressure. The writer, addressing the area and its surroundings in which the construction works continue despite the critical warnings of relevant institutions, draws attention to the importance of the region within the context of natural and cultural values.

EVENT

40 **Documenting Interiors with Pluralism: Docomomo_tr Modern Interiors in Turkey Symposium /** Pınar Sezginalp

Docomomo_tr carried out the first "Modern








Interiors in Turkey Symposium", held on 15-16th June 2020 and sponsored by the Özyeğin University as an online event. Reviewing the event with researchers and participants connecting from various interiors by staying at home, the writer states that the sum of the accessibility, visibility, invisibility and being distant with the aim of documenting "the modern interior" is a quite ironic and thought-provoking experience about the new period we are in.

43 **Traces of the Past: Architects' Association 1927, Cinnah 19, Nejat Ersin and His Archive /** Selda Bancı
The exhibition "Architect Nejat Ersin", organized by Architects' Association 1927, opened its doors to visitors between February 19th and 29th, 2020. After the exhibition, this article facilitates a close look at the history of a professional organization which is almost 100 years old, and also to get to know the headquarters of the association which constitutes an intersection between the association and Nejat Ersin. Moreover, thanks to the access to the architect's archive, we can have a closer look at the life of Ersin, who was a prominent actor in the modern architecture scene in Turkey.

BIENNIAL
48 **Serendipity: Venice Biennial Archive, "Ambiente" and a Composition /** B. Beril Kapusuz Balcı
At the independent exhibitions of architecture and visual arts held every two years within the scope of the Venice Biennial, in recent years, artists and architects have been shifting their roles/places in a curatorial sense, and the practices shaped by the phenomenon of exhibition resemble each other in terms of spatiality. In this context, the writer reconsiders the "ambiente" produced by Bernhard Lüginbühl for the 1975 exhibition by looking at the archive, in a composition where it could be brought together with another "ambiente" Darzanà produced for the biennial in 2016.

PRESERVATION / REVITALISATION
53 **The Concept of Shared Heritage: Gökçeada (İmroz) /** Ayşe Ceren Güler
Addressing Gökçeada within the framework of the "shared heritage" theme set in the framework of the "European Cultural Heritage Year", the writer draws attention to the importance of establishing a common awareness and cooperation in maintaining and preserving local values.

59 **The Mardin Informal Architecture Atlas: The Documentation of Architectural Products Generated by their Users in Mardin and the Discovery of Spatial Tactics /** Zeynep Ataş, Nurcan Güneş, Figen Işıker
The urban texture that has lasted for years in Mardin features location-specific qualities with its organic character. The writers, whose goal is to generate the Mardin Informal Architecture Atlas by the end of the research (the aim of which is to document the outbuildings shaped according to the needs of the users) look closely at outbuildings, which they see as remarkably unique in the context of their relationship with existing structures, spatial richness, types of attachment, building materials and construction stories, but which are unfortunately planned to be demolished.

CULTURAL HERITAGE IN DANGER
65 **Rentier Capitalism Outbreak: İmrahor Valley /** Emel Akın
In this chapter of Cultural Heritage in Danger, a series which began in our 405th issue, Emel Akın wrote a piece on The Imrahor Valley.

URBAN TRANSFORMATION
66 **A Controlled Growth Model for the City Center: Küçük Armutlu /** Senem Doyduk, Betül Orbey
Approaches that consider urban transformation projects as "cleaning" have devastating consequences both in the physical environment and in social life. The writers, addressing the Küçük Armutlu (F.S.M.) neighborhood, a shanty town that has resisted the threat of destruction and displacement since the day it was founded, examine the dynamics of development in the area and the approaches we can learn from the local setting.

INDUSTRIAL HERITAGE
72 **A Clock of the Modern City: the Sivas Railway Workshop /** Gülhayat Ağraz, Esma Eroğlu, Merve Ertosun Yıldız
The Sivas Railway Workshop, which started operations in 1939 to repair steam locomotives and freight wagons used by TCDD (Turkish State Railways), appears as a prominent example of the architectural structures that support the development of technology and industrialization in Turkey as it underwent modernization. The writers, approaching a structure that creates "an architectural chronology that can be read in the city historically, by being incorporated to the traditional texture of Sivas", focus on the role of the structure in socioeconomic change.

CONTACT
80 **A Little Touch to the City: Micro-Nest /** İrem Baz
The Tengyuan Design team has come up with two micro structures designed for the city of Qingdao in China that can be used by citizens: a resting area for cleaning staff and a reading space for city dwellers. These two city additions, go beyond being urban furniture and aim to create a sharing ground, to activate the unused areas of the city, to ensure that city workers have a place where they can rest and be sheltered in difficult weather conditions, and to reawaken citizens' interest in reading in their daily lives.

MİMARLIK.414. July-Aug 2020
English Summary by Elif Kaymaz

Modern Kentin Saati*: Sivas Cer Atelyesi

Gülhayat Ağraz, Esma Eroğlu, Merve Ertosun Yıldız

TCDD'nin kullanmakta olduğu buharlı lokomotif ve yük vagonlarının onarımını yapmak gayesi ile 1939 yılında işletmeye açılan Sivas Cer Atelyesi, modernleşen Türkiye'de teknolojiyi üreten ve sanayileşmeye destek olan mimari yapıların öncül örneklerinden biri olarak karşımıza çıkıyor. "Sivas'ın var olan geleneksel dokusuna eklenerek, kentte tarihsel olarak okunabilecek mimari bir kronoloji" oluşturan yapıyı ele alan yazarlar, sosyal ve ekonomik yaşamın değişiminde yapının rolünü odağına alıyor.

Gülhayat Ağraz
Arş. Gör.,
Gazi Üniversitesi
Mimarlık Bölümü

Esma Eroğlu
Arş. Gör.,
Gazi Üniversitesi
Mimarlık Bölümü

Merve Ertosun Yıldız
Arş. Gör.,
Gazi Üniversitesi
Mimarlık Bölümü

1830'larda yeni bir sistemin ilk emarelerinin görüldüğü İngiltere'de sanayicilik, bir dizi teknik değişimin ve bunların üretim yöntemleri üzerindeki dönüştürücü gücün habercisidir.[1] Son dönemlerinde Osmanlı'nın yakından takip ettiği Avrupa'daki sanayicilik gelişmeleri, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte önemli bir devletçilik politikası olarak görülmüştür. Bu şekilde endüstri, sanayileşme ve makineleşme kavramlarının mimarlık literatürüne doğrudan dahil olması, kentlerin yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Modern dönem için teknolojik gelişimi ifade eden bu kavramlar, ulaşımda ve iletişimde ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara bir çözüm niteliğindedir. Dahası, modern toplumun niteliklerinden biri olarak gösterilen bu hamleler modern kentin biçimlenmesinde de temel unsurlar olarak görülebilmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında karayolları, demiryolları, köprüler ve tüneller yapmak, yeni Türkiye'nin inşası için ana gereklilikler olarak düşünülmüştür. Özellikle demiryollarının modernleşmeye olan katkısı milli söylemlerle dile getirilmiş, öncelikli görülmüş ve tasarım yaklaşımı önemsenerek modern üsluplarla inşa edilmiştir. Devlet Demiryolları Sivas Yerleşkesi de bunlardan biridir. Bu çalışmanın amacı da bu yerleşkede bulunan Cer Atelyesi'nin[2] modernleşen kente katkısını mimari ve sosyal yönüyle tanımlamak olacaktır. Çalışmada ilk olarak Sivas'ın modernleşme süreci, demiryollarının modern kentin oluşumuna katkısı ve Cer Atelyesi'nin gelişimi tartışılacaktır. Sonrasında atelyenin mimari kurgusu etraflıca ele alınacak ve geçmişten günümüze modern kent bağlamındaki yeri ile sosyo-ekonomik katkısı değerlendirilecektir. Sonuç olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında bir endüstri yapısı olarak var olan Cer Atelyesi'nin Sivas'ın kentleşmesine katkısının önemi tartışılmaya ve ortaya konulmaya çalışılacaktır.



Kaynak: TÜDEMSAŞ arşivi

1. Atatürk'ün Cer Atelyesi inşaatını ziyareti, 13 Kasım 1937

MODERNLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE DEMİRYOLLARININ GELİŞİMİ VE SİVAS

Cumhuriyet rejimi, modernleşme prensiplerini akılcı ve aydınlanmacı bir politika üzerine kurgulayarak ilerlemeci bir tutum içerisinde yol haritasını çizmiştir. Tekeli, modernleşme projesinin dört temel boyutunu; bilgiye, ahlaka ve sanata, akılcı-evrenselci bir aydınlanma geleneği çerçevesinde yaklaşılması; ulus devlet ve temsili demokrasinin gelişmesi; kanun karşısında eşit, toplum içindeki haklarının ve sorumluluklarının bilincinde olan özgür yurttaşın oluşturulması; kapitalist gelişme, sanayileşme ve özel mülkiyetin kurumsallaşması olarak ifade etmiştir.[3] Çalışmanın üzerine kurgulandığı sanayileşme hareketi, kentlerin modernleşmesinde ana unsur olarak belirmiştir. Çünkü devletçilik ilkesinin yön verdiği ekonomi, sanayinin gelişimi ile canlı tutulabilecektir. Bu dönemin ekonomi politikasının amacı da, özel girişimlere ulusal ekonomi içinde önemli bir yer verilmesi ve özel sektörün gerçekleştiremediği yatırımların devlet eliyle yapılmasının sağlanması olmuştur. Bu sebeple, 1927 yılında özel girişim yoluyla endüstrileşmeyi sağlamak ve sermaye birikimini artırmak için Teşvik-i Sanayi Yasası çıkarılmıştır.[4]

Erken Cumhuriyet dönemi ile birlikte gelişen sanayi hareketleri bugünün modern kentlerinin temelini atmıştır. 1930'lar Türkiyesinin önemli sanayi ve kalkınma hamlelerinden biri demiryolu ağlarının genişletilmesidir. Bozdoğan, dönemin en önemli devlet teşebbüsleri arasında yer alan demiryollarının, Cumhuriyet ideolojisinin bir temsili olarak Anadolu'nun her köşesine taşımak gerekliliğini, bununla birlikte demir yolları yapımı ve inşasının modern yaşamın bir tasviri olarak görüldüğünü ve süreli yayınlarda gelişmelerin gururla duyurulduğunu ifade etmektedir.[5]

Demiryollarının tarihsel gelişiminin başlangıcı Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleridir. Osmanlı döne-



2. Açılışının ardından Tren İstasyonu ve Hükümet Konağı'nı bağlayan İstasyon Caddesi'ni gösterir bir kartpostal



Kaynak: Ahmet Izzet Göze arşivi

3. Eski Kent Dokusu ve Sivas Cer Atölyesi



Kaynak: Ahmet Izzet Göze arşivi

4. Cumhuriyet Oteli, Sivas

minde bir kısmı yabancı şirketlere ait toplamda 4.136 km olan demiryolu hattı,[6] Cumhuriyet döneminde satın alınarak milli kalkınmanın önemli hamlelerinden biri gerçekleştirilmiştir. Ülkenin doğusuyla batısını birbirine bağlayacak hattın geçeceği iki ana istasyon başkent Ankara ve Sivas olarak belirlenmiştir. Savaş sonrası Atatürk'ün Sivas ziyaretinde, Cumhuriyetin temellerinin atıldığı kentin fiziksel olarak kötü bir durumda olmasından rahatsızlık duyması ve kenti kalkındıracak bir yatırım yapılması talimatını vermesi, Sivas'ın ana istasyon olarak seçilmesinde özellikle etkili olmuştur. Ankara ve Sivas üzerindeki hat projesi için 1924 tarihli kanunla 6,5 milyon lira ödenek çıkarılmış, 30 Ağustos 1930 günü demiryolu Sivas'a ulaştığında halk iki bayram gününü birlikte kutlamıştır.[7] Sivas Garı'nın açılışında İnönü verdiği nutukta demiryollarının öneminden, yapım esnasında maddi ve manevi olarak karşılaşılan zorluklardan bahsederek Sivas'a ulaşma sürecini detaylı bir şekilde anlatmıştır.[8] 1936'da temeli atılan fabrikaya Atatürk, 13 Kasım 1937'de bir ziyarette bulunarak inşaatın ilerleyişini detaylı incelemiştir. (**Resim 1**) 1939 yılında Başvekil İsmet İnönü, dönemin Ulaştırma Bakanı Ali Çetinkaya, Adalet Bakanı Fethi Okyar, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Bayındırlık Bakanı Ali Fuat Cebesoy ve çok sayıda devlet büyüğünün katılımıyla fabrikanın açılışı yapılmıştır.

Küçük bir Anadolu kenti olan Sivas 1930'larda demiryolunun gelmesiyle modern anlamda gelişmeye başlamıştır.[9] Yüzyıllardır şehir merkezi olan bugünkü Eskikale Mahallesi bu tarihe kadar sosyal hayatın döndüğü tek noktadır. Şehrin en önemli ve eski protokol yolu, Kongre Binası ve Orduevi arasından Taşlı Sokak, Ticaret Lisesi ve Meteoroloji Müdürlüğü'nü takip eden akstır. Kent için önemli olan diğer bir aks, Çifte Minare ile Şifaiye Medresesi arasından eski adıyla "Sarayın Önü"ne (bugünkü kent meydanına) çıkan "Saray Yolu"dur. Ancak, demiryolunun Sivas'a gelmesiyle birlikte kent yeni bir nirengi noktası kazanmıştır. Tren istasyonu ile Hükümet Konağı'nı en kısa yoldan birbirine bağlayacak geniş bir bulvar ihtiyacı tartışılmaya başlanmıştır. Tren garından meydana, kentin Cumhuriyet döneminde açılan ilk bulvarı olan bu yolu kullanarak giden bir kullanıcı, aks boyunca Hükümet Konağı'nı karşısında görebilmektedir. Tescilli adı İsmet Paşa Bulvarı olsa da kentli bu caddeyi "İstasyon Caddesi" olarak benimsemiştir. Yeni kent, İstasyon Caddesi'ni kentin ana aksı haline dönüştürmüş ve bu aksa eklemlenerek gelişen yapısal bir oluşum sergilemiştir. (**Resim 2**) Modern binalar bu aksın iki yanında yükselmeye başlamış, yeni kent merkezi eski çarşı mevkiinden İstasyon mevkiine kaymıştır. (**Resim 3**) İstasyonun açılmasının hemen ardından Örnek, Cumhuriyet, Ankara Palas ve Emniyet Otelleri inşa edilmiştir. (**Resim 4, 5**) İlk sanayi teşebbüsü olan Cer Atelyesi, İstasyon Caddesi'nin bir ucuna konumlandırılmıştır.

TÜDEMSAŞ SİVAS CER ATELYESİ

Modern ve milli teknolojinin ilk adımlarından olan Cer Atelyeleri üretim ve tamir esaslı ilkelere dayanarak kurumsal yapılarını oluşturmuştur. Aynı zamanda bu tesisler, konut ve diğer sosyal birimleriyle birlikte kentler içerisinde kampüsler olarak konumlandırılarak[10] minimalize edilmiş bir sosyal / modern kent görevi görmektedir. Cumhuriyet hükümetinin Sivas'ta bir vagon fabrikası kurulması kararının kesinleşmesinin ardından 1935 yılında Ankara'dan bir teknik heyet gelerek kurulacak fabrika için araştırmalar yürütmüştür. Çalışmalar sonucunda, fabrika bölgesinin kurulacağı en uygun alan, Sivas Kalesi'nin güney eteklerindeki, Ermeni Mezarlığı'ndan başlayıp Kızılırmak Nehri'ne uzanan bir alanı kaplayan Paşa Çayırı mevkii olarak belirlenmiştir. 1936 senesinde fabrika ve diğer üniteler için bölgede istimlak çalışmaları başlatılmıştır.[11] İlk yıllarda demiryolu hattının kuzeyinde seyrek bir yapılaşma bulunmaktayken günümüze kadar olan süreçte kent bu yöndeki gelişimini sürdürmüştür. Kızılırmak Nehri ile TCDD yerleşkesi arasında kalan bölge Cer Atelyesi'nin kurulmasıyla bugün hâlâ mevcut olan sanayi yerleşkesini oluşturmuştur. (**Resim 6**)

Hizmete açıldığında "Sivas Cer Atelyesi" olarak adlandırılan bu tesis, 1958'de Sivas Demiryolu Fabrikaları, 1975 yılında SİDEMAS (Sivas Demiryolu Makinaları Sanayii), 1986 yılında ise TÜDEMSAŞ (Türkiye



5. Örnek Oteli, Sivas

Kaynak: Ahmet İzzet Gözé arşivi



8. Fabrikanın ana aksı ve Saat Kulesine bakış, 13 Kasım 1937

Kaynak: TÜDEMSAŞ arşivi



Kaynak: TÜDEMSAŞ arşivi

9. TÜDEMSAŞ Kampüsü Özgün Nizamiye Kapısı ve Cer Atelyesi'nin açılışından bir kare, 1939

Demiryolu Makinaları Sanayii Anonim Şirketi) olarak isim değiştirmiştir. Atelye, buharlı lokomotif ve yük vagonlarının tamirini yapmak amacıyla, kullanılabilecek her türlü aksamı kendisi üretebilen, bünyesinde güç santrali, personeline ait lojmanlar barındıran ve çalışanlarıyla birlikte şehir halkına da sinema, spor, eğlence hizmeti sunan, büyük çoğunluğu Almanlar tarafından tasarlanmış bir kompleks olma niteliği taşıyor.[12]

1939 da Vagon Onarım Fabrikası, Vagon Üretim Fabrikası, bazı idari binaları, yemekhanesi ve saat kulesi ile açılan Cer Atelyesi'ne, 1951'de Döküm Fabrikası ve Talaşlı İmalat Şubesi ilave edilerek atelyenin işlevi genişletilmiştir. Talaşlı İmalat Şubesi'nin o zamanki adı "Donatım Şubesi"dir. 1953 yılında tesis, yük vagonu üretimine Vagon Onarım Atelyesi'nin bir kısmında başlamış ve 1988 yılına kadar üretim aynı alanda devam etmiştir. 1988 yılından itibaren vagon tamir atelyesi olan binalar da vagon üretimi için yeniden planlanarak kullanıma açılmıştır.[13] (**Resim 7**) Dört tesisten biri, önceden TÜDEMSAŞ'a ait iken günümüzde özel şirkete bir süreliğine kiraya verilmiştir. Bünyesinde Vagon Üretim Fabrikası, Vagon Onarım Fabrikası ve Metal İşleri İmalat Fabrikası olmak üzere 3 adet fabrika barındırmakta ve sektörün değişen ve gelişen ihtiyaçları çerçevesinde yeni vagon üretimlerine hizmet etmektedir.[14]

1939 fabrika yerleşkesi bir omurgayı oluşturan ana aksın (**Resim 8**) iki yanına düzgün geometrik biçimlere sahip fabrika yapılarının eklemlenmesiyle oluşmuştur. Ana omurga, dört ana üretim tesisinden oluşmaktadır. Zaman içerisinde mevcut aksa ihtiyaca yönelik yeni birimler ilave edilerek yerleşkenin ana kurgusu günümüzde korunmaktadır.

Fabrika kurulduğunda girişini anıtsal bir biçimde tarifleyen nizamiye kapısı (**Resim 9**) zaman içerisinde müdahalelere maruz kalarak bugünkü formunu almıştır. (**Resim 10**) Bu kapı yerleşkenin ana aksına açılmaktadır. Tesisin en büyük fabrikası olan Vagon Onarım Fabrikası 23.655 m² alana sahiptir. (**Resim 11**) Bu yapının karşısında 7.354 m² alana sahip olan Metal İşleri ve İmalat Fabrikası (**Resim 12, 13**) ve 6.695 m²'lik alanı ile Dövme ve Pres İşleri Şubesi bulunmaktadır. Ayrıca, Metal İşleri ve İmalat Fabrikası'nın tesis girişine yakın olan köşe noktasında fabrika binasından farklı bir sirkülasyonla ulaşım sağlanan sinema salonu, sosyal bir birim olarak yerini almıştır. Sinema salonu aynı zamanda çeşitli konferans ve tiyatro etkinliklerine de hizmet eden bir durumda iken günümüzde atıl durumdadır. (**Resim 14**) Saat kulesi ve yemekhane birimi aksın merkezinde konumlanmakta ve işçiler için mesai saatleri dışında, toplanma alanı yaratarak küçük bir meydan oluşturmaktadır. Saat kulesi 40 metre yüksekliğinde olup tüm kentin saati olarak kullanılmaktadır. (**Resim 15**) Aksın devamında 16.262 m² alana sahip olan Vagon Üretim Fabrikası ve aksın sonunda sol tarafta 10.700 m² alana sahip Döküm Fabrikası bulunmaktadır.[15] Döküm Fabrikası olarak kullanılan bina işlevini yitirmesi dolayısıyla kapatılarak özel bir firmaya kiraya verilmiştir.

Tesiste yer alan yardımcı hizmet binaları fabrikanın açıldığı günden bugüne farklı ilavelerle mevcut şeklini almıştır. Yardımcı hizmet binalarını, idari binalar, çırak okulu, giyinme-soyunma ve banyo mahalli, kantin, mağaza binası, asetilen evi, oksijen evi, kaynakhane,



6. Cer Atelyesi'nin kent bağlamındaki yeri



Kaynak: TÜDEMSAŞ arşivi

7. Fabrika yerleşkesinin 2019 yılı itibariyle mevcut durumu ve yerleşimi



Kaynak: Gülhayat Ağraz arşivi

10. TÜDEMSAŞ Kampüsü Nizamiye Kapısı, 2019


Kaynak: Gülhayat Ağraz arşivi

11. Vagon Onarım Fabrikası iç mekânından görüntü, 2019


Kaynak: Gülhayat Ağraz arşivi

12. Solda Vagon Üretim Fabrikası, sağda yemekhane, 2019


Kaynak: Gülhayat Ağraz arşivi

13. Metal İşleri ve İmalat Fabrikası


Kaynak: Gülhayat Ağraz arşivi

14. Atelye sinema salonu, 2019

kum kurutma ünitesi, kazan temizleme evi, jeneratör gazı istihsal evi, kereste kurutma evi, vagon muayene evi, santral evi, kuru kereste ambarı ve malzeme depoları oluşturmaktadır. Ayrıca atelyede, ağır lokomotifleri kaldırabilecek 120 tonluk bir vinç başta olmak üzere, nakliyat işini kolaylaştırmak ve verimi artırmak amacıyla bir vinç tesisi bulunmaktadır.[16] (**Resim 16, 17**) Fabrika tesisi, üretim onarım ve benzer işlevleri içeren kullanımlarının yanında, sosyal ihtiyaçların da karşılandığı birimleri barındırmaktadır. Düğün salonu, futbol sahası, misafirhane, dinlenme evi ve restoranın bulunduğu lokal / sosyal hizmet binaları nizamiyenin dışında yer almakta olup hem atelye çalışanlarına hem de Sivas halkına hizmet vermektedir. Çalışanlara konaklama imkanı sunan lojmanlar ise, Sivas Gar binası ile TCDD Hastanesi arasında yer alan araziye konumlandırılmıştır. İşçi ve memur lojmanları olarak sınıflandırılan bu binalar simetrik kurgu düzeninde sıra evler ve müstakil konutlardan oluşmaktadır. Tek katlı lojmanlar üç oda ve yaşama alanı; iki katlı lojmanlar bir oda ve bir yaşama alanı; üç katlı lojmanlar ise iki oda ve bir yaşama alanından oluşan farklı tipolojilere sahiptir. Konutlar, bulunduğu adanın çeperine yerleştirilmiş ve orta mekânları çoğunlukla avlu olarak tasarlanmıştır. İki katlı plana sahip bloklar sokak boyu sıralanarak avluya bakan cepheden açık koridor düzeninde girişleri yerleştirilmiştir. Sokak boyunca yerleşen bu konutlar, ölçeği abartısız, süslemeden uzak bir tasarım anlayışıyla kurgulanmış modern konut uygulaması örneğidir ve büyük bir çoğunluğu günümüzde yapısını korumayı başarmıştır. Hâlâ aktif olarak atelye çalışanlarına konut imkanı sunmaktadır.

Yukarıda anlatıldığı üzere yerleşke, üretimin yapılmaya başlandığı günden bugüne çeşitli tarihlerde büyük ve küçük çok sayıda birimi bünyesine katmış ve bu binaların hepsi günümüze ulaşmıştır. Ana üretim yapıları olan fabrikalarda özgün halinde cam olan çatı örtüsü zaman içerisinde deforme olması sebebiyle soğuk iklime uygun olarak ısı yalıtımlı malzemeyle yenilenmiştir. Tesiste başkaca büyük değişiklik yapılmamış olup üretimin aktif olduğu tüm endüstri yapılarında olduğu gibi kullanımdan kaynaklanan ihtiyaçlara yönelik olarak birimlerde ufak çaplı tamiratlar, boya işleri gibi müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet tarihinin önemli endüstri miraslarından olan bu tesis tescil edilmemiş olup koruma altında değildir. Yalnızca tesisin sosyal birimleri olan lojmanlar tescillenmiş ancak tescilin kaldırılmasına yönelik tartışmalar zaman zaman gündeme gelmektedir.

SİVAS CER ATELYESİ'NİN KENTSEL BAĞLAMDAKİ YERİ

Modern hareket, mevcut kent tiplerine yeni bir katman olarak sanayi kentini eklemiştir.[17] Batıda 19. yüzyıla tekabül eden bu süreç, Türkiye'de daha yavaş ve gelişmeye yönelik çabalarla 20. yüzyılda gerçekleşmiştir. Aynı zamanda modern kentler için sanayi oluşumları, kentte yeni değişimlerin habercisidir. Kentlerde inşa edilen kamu binaları, ulaşım yapıları veya fabrikaların yarattığı mimari dönüşüm sosyal dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Geleneksel toplum yapısı ve sanayi sonrası toplum yapısı karşılaştırıldığında kente adapte olma biçimlerinin farklı olduğu görülmektedir. Geleneksel toplumda, sistemin yarattığı toplum odaklı bir entegrasyon ve düzen söz konusu iken sanayileşen toplumda özveriyi ve verimliliği bireyin kendisinde toplayan bir sosyal entegrasyon söz konusudur. Ancak sanayileşmenin getireceği yeni toplum



Kaynak: Gülhayat Ağraz arşivi

16. Atelye Saat Kulesi, 2019



Kaynak: Gülhayat Ağraz arşivi

17. Saat Kulesi ve vinç, 2019

düzenine sosyal olgunluğun yeterliliği ön koşuldur.[18] Türkiye Cumhuriyeti kentlerinde de sanayilerin kurulması medeniyet tasavvurunun bir göstergesi olarak ifade edilmiş ve toplumun modern anlamda gelişimine önemli bir katkı olarak görülmüştür.[19]

Sivas'ta, ekonomik ve sosyal açıdan geliştirecek bir sanayi hamlesi olan Cer Atelyesi'nin kentin gelişimi için istenen kalkınma politikası olduğundan söz edilmişti. Bu doğrultuda Cer Atelyesi, Sivas için sadece bir sanayi hamlesi değil aynı zamanda kentsel modernleşme politikası olarak da okunmalıdır. Geleneksel bir kentte yaşam tek bir merkez üzerinden devam ederken, sanayinin getirdiği ihtiyaçlarla birlikte kent yeni merkez ya da merkezler doğurur.[20] Cer Atelyesi de kent için yeni bir merkez odağıdır. Bu merkez, kentin çalar saati özelliğini gösteren ve "atelye borusu" olarak isimlendirdiği ses ile gündelik yaşamını düzenlemektedir. Atelye borusu, modern hayatın kentlerde zamanı, çalışma ve sosyal yaşamını düzenleyen etkili bir uyarıcı görevindedir. Zamanı tayin eden modern saatin çalmasıyla birlikte mesai başlar. Bu uyarı sadece çalışanlar için değil kentte yaşayan diğer insanlar için de zamanı tayin eder. 1960'larda kente dair bir anekdotta şöyle bahsedilmektedir: "Kadınlar, 4.000'den fazla kişinin geçimini sağladığı bugünkü TÜDEMSAŞ' ta çalışan eşlerini sabahın erken saatlerinde işe gönderirlerdi (çalışanlar sabah 7'de iş başı yaparlardı, bir kısım esnaf da onların ihtiyaçlarına cevap vermek üzere daha erken vakitte dükkân açarlardı.). Mesai bitimiyle ise çalışan işçiler İstasyon Caddesi'ne insan seli olarak akardı. Bu kalabalığa karışmamak için şehir halkı ve bilhassa kadınlar işlerini işçilerin dağılma saatlerinden önceye ya da sonraya ayarlardı.".[21] Böylelikle gündelik hayat mimari ile ilişkili olarak tasarlanmış olmaktadır. Lefebvre'ye göre de modern sanayi uygarlığı, parçalı çalışmayla birlikte, genel bir boş vakit ihtiyacı doğurur ve diğer yandan, bu ihtiyaç çerçevesinde, farklılaşmış soyut ihtiyaçlar oluşturur.[22] Kentin mekânsal ihtiyaçları da buna göre düzenlenmiştir. Bu süreçte dışarıdan göç almaya başlayan kentteki konut stokunun yetersiz olması sebebiyle yeni konutlar yapılmaya başlanmıştır. İşçilerin kurdukları "Yeni Mahalle Yapı Kooperatifi" Atelye kampüsünün dışında şehrin batısında, iki katlı bahçeli evler inşa edilmiştir. Böylelikle yeni mahalleler kurulmuş kent genişlemeye başlamıştır. Bu yapılaşmalar esnasında öncesinde pek de ihtiyaç duyulmayan ancak kentteki değişime ayak uyduran modern lokantalar, kahvehaneler, gazinolar, pastaneler açılmıştır. Hatta kentte bu zamana dek tek bir sinema mevcutken bu tarihlerde beş sinema birden perdelerini açmıştır. Sosyal hayattaki bu hareketlilik kentin ekonomisini de canlandırmış, alışveriş için dükkânlar geç saatlere kadar açık tutulmuştur. Aynı zamanda caddelerde o güne kadar görülmeyen son model otomobiller görülmeye başlanmıştır.[23]

Cer Atelyesi'nin hizmete açılışının ilk zamanlarında fabrika yönetiminin karşılaştığı en büyük zorluk, fabrikanın tam kapasiteyle çalışmasını sağlayacak tecrübeli işçilerin sayısının yetersizliği olmuştur. Bu gerekçeyle Devlet Demiryolları daha önce işletilmeye açılmış olan İstanbul, İzmir, Eskişehir'deki tesislerindeki tecrübeli ustaların Sivas'a tayinlerini yapmıştır. Kent farklı bölgelerden işçi, mühendis, teknisyen ve yöneticiyi de istihdam ederek bünyesine katmıştır.[24] Bu sayede sanayi tesisine eklenen lojmanlar ile mimarinin oluşturduğu sosyal çevre değişmiş ve farklı kültürlerin etkileşimine olanak sağlamıştır. 1940 yılında "Çırak Okulu" ve "Sivas Demirspor" kurulmuştur. Çırak Okulu'nda eğitim gören işçiler, fabrikadaki ustaların yanında uygulama öğrenerek fabrikanın her geçen gün artan işçi ve teknik eleman ihtiyacını karşılamışlardır. Demirspor Kulübü de 13 branşta faaliyet gösteren çok sayıda lisanslı sporcu yetiştirerek kentin sosyalleşmekte olan yönünü desteklemiştir.[25]

Atelyenin işçi istihdamından önce kent halkının çoğunluğunu bahçecilik ve bostancılıkla günlük ya da dönemlik geçimini sağlayan bir profil oluşturmaktadır. Bu serbestlik içerisinde atelyenin sıkı çalışma koşulları ilk zamanlarda kent halkına çok cazip gelmemiştir. Ancak, atelye çalışanlarının düzenli ve bol gelirle hayat koşullarının iyileştirilmesi, atelyede çalışmayı giderek daha da talep edilir hale getirmiştir. İşçi lokali, sineması, spor tesisleri, demiryolu ulaşımında kullanabildikleri ücretsiz seyahat permisi, hastanesi, cüzi bir ücret karşılığında atelyenin verdiği kışlık yakıtları ve hatta demiryollarının sahil kentlerinde bulunan kamplarında tatil yapma imkânları ile yılda dört kez aldıkları ikramiyelerle dönemin şartlarında bir atelye işçisinin hayat standartlarının ne kadar iyi olduğu anlaşılmaktadır.[26] Öyle ki atelye çalışanları "atelyeci" olarak anılmaya başlanmış, kentte bir sosyal statü kazanmışlardır. (**Resim 18**)

Tesisin yapısal izlerinin kent yaşamını dönüştürücü etkisi günümüzde devam etmektedir. Kentsel bir artifakta dönüşmüş bu yapı, Sivas'ın köklü tarihine yeni bir biçimsel katman olarak yerleşmiştir. Rossi'ye göre de "Bazı artifaktlar şehrin hafızasının parçası haline geldikçe yenileri ortaya çıkar. Tümüyle bu pozitif anlamda, büyük fikirler şehrin tarihi içinde akar, onu biçimlendirir".[27] Sivas için "Cer Atelyesi" modernleşme sürecine dair bir hafıza mekânı olarak ifade edilebilir. Aynı zamanda, kent için yenilikçi yaklaşımların pek çoğunu atelye ile birlikte gelen sosyal yaşantının gelişiminde gözlemlenebilir. Modernleşme sürecindeki her kent ve kentli "yeniliği arar, sever; yeniliği gerçekleştirmede hiçbir çabadan çekinmez; yenilikle övünür; yeniliği günlük yaşama geçirmede tez ellidir, eski alışkanlıkları bırakmada kentli gibi tez akıllısı yoktur. Geride kalmaktan çekinir kentli; kente özgü sıkışık, iç

içe, karşılaştırmacı yaşamın zorlamasıyla önde gitmeye önemle sarılmıştır".[28] Kent için yeniliği özümseyen bu uzlaşmacı tavrı Sivas'ın dönüşümünde etkin rol oynayan Cer Atelyesi ile okunabilmektedir.

SONUÇ

Cer Atelyesi Sivas kenti için sosyal ve ekonomik yaşamın dönüşmesinde ve modernleşmeye olan katkısı açısından önemli bir yere sahiptir. Kentin sanayi ile oluşturduğu mimari ve sonrasında gelen sosyal yenilikler, dönemi için farklılık olarak okunsa da toplum bu yeniliklere kısa sürede adapte olmayı başarmıştır. Hatta geleneksel düzenle kurduğu etkileşim sayesinde hibrit bir kültür ortamı yaratmıştır. Bu açıdan bakıldığında endüstrileşme ile mimarlığın kente kazandırdıkları toplumun gündelik yaşamını değiştiren olgular olarak görülebilir. Benzer ifadeyle Sivas için sanayi mimarlığı toplumsal yaşamı tasarlayan sosyal bir oluşumdur. Sivas'ın var olan geleneksel dokusuna eklenerek, kentte tarihsel olarak okunabilecek mimari bir kronoloji oluşturmuştur. Cumhuriyetin erken dönemlerini yansıtan bu sanayi tesisinin toplumsal hafızadaki yeri, halkın yarattığı imgesel söylemlerde ve büyük çoğunluğunun anılarında bıraktığı izlerde belirtilmiştir. Türkiye'nin endüstri arkeolojisi örnekleri yok olurken,[29] Sivas Cer Atelyesi kentin hem yaşayan hafıza mekânı hem de gelecek nesillerin korumakla yükümlü olduğu kentin sosyal bir değeri ve endüstri mirasıdır.❖



Kaynak: Gülhayat Ağraz arşivi

17. TÜDEMSAŞ kampüsü idari bina, 2019



Kaynak: TÜDEMSAŞ arşivi

18. Cer Atelyesi ilk kapalı vagonun çıkışı ve işçiler

* Cengizkan, Ali, 2002, **Modernin Saati, 20. Yüzyılda Modernleşme ve Demokratikleşme Pratiğinde Mimarlar, Kamusal Mekân ve Konut Mimarlığı,** Mimarlar Derneği 1927 ve Boyut Yayın Grubu, Ankara.

** Kıymetli katkılarından dolayı TÜDEMSAŞ Eski Genel Müdür Yardımcısı Ahmet İzzet Göze'ye, eğitimci ve yazar Mehmet Şarkışla'ya ve TÜDEMSAŞ Genel Müdürlüğü çalışanlarına teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

• Giddens, Anthony, 2016, **Modernliğin Sonuçları**, (çev.) Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s.64.
• Göze, Ahmet İzzet, 1937, Sivas Eski Fotoğrafları Arşivi, Sivas.
• Şener, Tekin, 2014, "Bir Fabrikadan Fazlası Cer Atelyesi", **Hayat Ağacı Dergisi**, sayı:26, ss.4-10.
• TÜDEMSAŞ Kurum Arşivi, 2019, Vaziyet Planı, Sivas.

NOTLAR

1. Williams, Raymond, 2017, **Kültür ve Toplum** (1780-1950), (çev.) Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, s.24.
2. "Cer Atelyesi" fabrikanın ilk kurulduğunda verilen isimdir. Zaman içerisinde çeşitli isim değişiklikleri olmuş olsa da kentli halen tesisten "Atelye" olarak bahseder. Bu sebeple metinde bu ismin kullanılması uygun görülmüştür.
3. Tekeli, İlhan, 2014, "Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, (ed.) Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.156.
4. Aslanoğlu, İnci, 2001, **Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, s.18.
5. Bozdoğan, Sibel, 2015, **Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Mimari Kültür**, (çev.) Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 133,137.
6. TCDD 2017 Faaliyet Raporu.
7. Üredi, Kadir, 2017, **Şehrin Beş Hali**, Ötüken Yayınları, İstanbul, ss.261-262.
8. 1930, **Sivas İstasyonunun Açılması Münasebetile Başvekil İsmet Pş. Hazretleri Tarafından İrat Buyrulan Nutuk**, İstanbul Devlet Matbaası, ss.1-30.
9. Öyle ki söz konusu tarihlerde kente henüz modern karayolu gelmemiştir. Karayolları, 1950'lerden sonra ABD'nin Marshall yardımı çerçevesinde başlamış bir bayındırlık faaliyetidir.
10. Fabrika komplekslerini Türkiye'de endüstri mirası bağlamında inceleyen öncül çalışmalardan biri de Ali Cengizkan'ın derlemiş olduğu *Fabrikada Barınmak* isimli kitaptır. Bkz. Cengizkan, Ali (ed.), 2009, **Fabrikada Barınmak**, Arkadaş Yayınları, İstanbul.
11. Üredi, 2017, s.262.
12. Üredi, 2017, s.263.
13. TÜDEMSAŞ Kurum Kataloğu, 1997, TÜDEMSAŞ, ss.1-24.
14. TÜDEMSAŞ Kurum Kataloğu, 1997.
15. TÜDEMSAŞ Kurum Arşivi, 2019, TÜDEMSAŞ, Sivas.
16. Esmen, Nedret, 1939, "Sivas Atelyesi", **Demiryolları Dergisi**, sayı:176-177, cilt:15, ss.6-7.
17. Begel, Egon Ernest, 1996, "Kentlerin Doğuşu", **Cogito**, sayı:8, ss.7-16.
18. Helle, Hans Jürgan, 1996, "Kentlileşmiş İnsan", **Cogito**, sayı:8, ss.71-80.
19. Bozdoğan, 2015, s.133.
20. Mumford, Lewis, 2013, "Görünmez Kent", **Tarih Boyunca Kent**, (çev.) Gürol Koca, Tamer Tosun, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s.677.
21. 12 Şubat 2019 tarihinde Gülhayat Ağraz'ın eğitimci ve yazar Mehmet Şarkışla ile TÜDEMSAŞ'ın Sivas kent hayatına etkisi üzerine söyleşisi, Sivas.
22. Lefebvre, Henri, 2005, **Kentsel Devrim**, (çev.) Selim Sezer, Sel Yayınları, İstanbul, s.38.
23. Üredi, 2017, s.266.
24. 2019'da Gülhayat Ağraz'ın, TÜDEMSAŞ Eski Genel Müdür Yardımcısı Ahmet İzzet Göze ile TÜDEMSAŞ'ın Sivas kent hayatına etkisi üzerine söyleşisi, Sivas.
25. "Sosyal Tesislerimiz", 1992, **TÜDEMSAŞ Vagon Dergisi**, sayı:1, s.1
26. Üredi, 2017, s.265.
27. Rossi, Aldo, 2006, **Şehrin Mimarisi**, (çev.) Nurdan Gürbilek, Kanat Kitap, İstanbul, s.125.
28. Uygur, Mermi, 1996, "Kentler Köyler", **Cogito**, sayı:8, ss.131-152.
29. Köksal, Gül, 2006, "'Kentsel Dönüşüm Projeleri' Karşısında Endüstri Mirasının Geleceği", "Türkiye'nin Endüstri Arkeolojisi Örnekleri Yok Oluyor", **Mimarlık**, sayı:331.